

ANKARA ÜNİVERSİTESİ ZİRAAT FAKÜLTESİ PEYZAJ MİMARLIĞI BÖLÜMÜ

ZPM 110 ÇEVRE ve İNSAN

DERS NOTU-1: ÇEVRE VE PEYZAJ

DERSİN SORUMLUSU: PROF. DR. DİCLE OĞUZ
15.04.2019

Çevre Nedir?

Çevre kavramı, ilk bakışta her ne kadar açık ve kolay anlaşılır gibi görünse de, kavram daha derinden incelendiğinde ve kapsamı belirlenmeye çalışıldığında, o denli karmaşık ve sınır çizilmesi güç bir hal almaktadır. **Çevre;** insanların ve diğer canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları, fiziki, biyolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamdır (Çevre Kanunu, 1983).

Canlıların yaşamlarında çok önemli bir yere sahip olan çevre kısaca canlı ve cansız varlıkların bir arada buldukları birbirini etkiledikleri ve birbirinden etkilendikleri ortamı olarak tanımlanabilir (MEGEP, 2006, s.4). Bir başka yönden çevre, canlıların yaşamı üzerinde etkili olan faktörler bütünlüğü olarak da ifade edilebilir (Türk, 1998, s.3).

Çevre kelimesinin İngilizce karşılığı olan “environment” kelimesi Fransızca etrafında anlamına gelen “environ” kelimesinden türemiştir. Etimolojistlere göre İngilizcedeki anlamıyla çevre, insan veya bir organizma etrafındaki her şey veya koşulların tümü olarak ifade edilmektedir (Young, 2011, s.557).

Keleş ve Hamamcı'ya (1998) göre çevre, evrensel değerler bütünüdür. Bitki ve hayvan toplulukları, cansız varlıklar, insanın tarih boyunca yarattığı uygarlık ve bunun ürünleri tüm insanların ortak varlığıdır (Keleş ve Hamamcı, 1998).

Ittelson (1976) çevreyi 6 bileşeni olan bir ekolojik sistem olarak tanımlamaktadır:

1. Algı sistemi
İnsan-çevre bağıını kuran temel düzenek.
2. Anlatım sistemi
İnsan üzerindeki etkileri içeren sistem: renk, biçim, doku.
3. Değer sistemi
Estetik değerler bütünü.
4. Uyum sistemi
Çevrenin etkinliklere uyumu.
5. Bütünleyici sistem
Toplumsal grup türlerinden oluşan sistem.
6. Gereçler sistemi

Çevrenin sağladığı olanakları barındırdığı sistem.

Çevre kavramının geniş bir alanı kapsıyor olması, sınırlarının belirsiz görünmesi, çevrenin bileşenlerinin bilim dallarına göre farklılık göstermesine neden olmuştur. Çevrenin tanımı bilim dallarına göre farklılık gösterse de hepsi için geçerli olan tanım “Canlıların yaşamı üzerinde etkili olan faktörler bütünlüğüdür” (Kocataş, 1994).

Çevre Bileşenleri

Keleş ve Hamamcı (1998) çevre ve çevre bilim (ekoloji) açısından çevrenin bileşenlerini, **Nitelik açısından çevre, Mekânsal açıdan çevre** başlıkları altında ele almaktadır.

Nitelik açısından çevre:

1- Fiziksel çevre

İnsanın içinde yaşadığı, özelliğini ve niteliğini fiziksel olarak algıladığı ortama fiziksel çevre denir.

Fiziksel çevre oluşum bakımından ikiye ayrılır: Doğal çevre; Yapay çevre

a- Doğal çevre

Doğal çevre, canlı ve cansız olmak üzere iki temel öge tarafından oluşur: Flora (*bitki varlığı*), fauna (*hayvan varlığı*) ve mikrobiyolojik topluluklar canlı (*biyotik*) ögeleri oluşturur. Canlıların yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan atmosfer, hidrosfer (su küre) ve litosfer (yer kabuğu/taş küre) bir başka deyişle hava, su ve toprak ise doğal çevrenin cansız (*abiyotik*) ögeleridir.

Doğal çevrenin temel özelliği, insan elinden çıkmamış olmasıdır.

b- Yapay çevre

İnsanın bilgi ve kültür birikiminin bir sonucu olarak, doğal çevreyi değiştirerek yarattığı çevreye yapay çevre denir. Kentsel ve kırsal olma özelliğine bakılmaksızın yerleşim yerlerinin hepsi yapay çevrelere örnektir.

Yapay çevre üretildięi dönemin toplumsal gereksinimlerine ve sosyo-ekonomik sistemine göre biçimlenir.

Temel özelliği tamamıyla insan elinden çıkmış olmasıdır.

2- Toplumsal çevre

Fiziksel çevre, içinde bulunan insanların ekonomik, toplumsal ve siyasal sistemleri gereği yarattıkları ilişkilerin tümü toplumsal çevreyi oluşturur.

En basit komşuluk ilişkilerinden başlayarak alışverişe, eğitime, çalışma koşullarına, yöneten-yönetilen ilişkilerine kadar uzanan ve toplumsal yaşam koşullarını belirleyen bu resmi ve resmi olmayan ilişkiler ve davranışlar toplumsal çevrenin ifadesidir.

Fiziksel çevre ile toplumsal çevre birbirlerini tamamlayan iki kavramdır. Her fiziksel çevrenin içinde bir toplumsal çevre yer almakta ve fiziksel çevresinden etkilenmeyen bir toplumsal çevre söz konusu olmamaktadır. Çevre tanımı, fiziksel ve toplumsal boyutları ile bir bütündür.

Mekânsal açıdan çevre:

Çevre, mekân boyutunda ele alındığında, coğrafi sınırlar ön plana çıkar ve yerelden küresele dek uzanan değişik mekân boyutları söz konusu olur.

Mekân, yerleşme yerinin özelliklerine göre kırsal ve kentsel olarak ayrılabildeği gibi, değişik ölçeklerde de sınıflandırılabilir.

1- Yerleşim yerlerine göre çevre

İnsan nüfusunun mekân üzerinde yerleşmesi kırsal ve kentsel olmak üzere iki biçimde gerçekleşmiştir. Kır ile kent arasında nitelik ve nicelik bakımından önemli farklılıklar vardır: Dağınık ve düşük nüfuslu yerleşmelerden oluşan kırdaki yaşayan insanların temel uğraşları tarımdır. Kentler ise, yoğun ve ayrışık (heterojen) bir nüfusun barındığı büyük yerleşim yerleridir. Kentteki temel ekonomik faaliyet, sanayi ve hizmet sektörü gibi tarım dışı alanları kapsar. Doğal olarak kırsal ve kentin belirlediği ve içinde yer aldığı çevreler birbirlerinden ayrı özellikler göstermektedirler. Dolayısıyla, fiziksel ve toplumsal çevreyi oluşturan değerler, yani bileşenlerin nitelikleri yerleşme yerinin türüne göre önemli ölçüde değişecektir.

2- Ölçeklere göre çevre

Çevre, yerel ölçekte tanımlanabildiği gibi bölge ölçeğinde de belirlenebilir. Çevrenin yerel ve bölgesel ölçekte incelenmesi, doğal, fiziksel boyutunu ortaya koyar. Bu anlamda bölge, etkileşim içindeki çevresel öğelerin oluşturduğu bir bütündür. Bölge boyutu bir ülkenin sınırları içinde olabileceği gibi birden çok ülkeyi ya da birden çok ülkenin belli yörelerini kapsayan sınırlar içinde yer alabilir.

Çevre hangi boyutta ele alınırsa alınsın, unutulmaması gereken nokta, her boyutun bir diğeri ile sıkı bir ilişki ve etkileşim içinde olduğudur.

Peyzaj Nedir?

Bilimsel bir terim olarak peyzaj (landscape) ilk olarak bundan yaklaşık 200 yıl önce Alman coğrafyacı Alexander Von Humboldt tarafından “bir arazi parçasının tüm tanımlayıcı özellikleri” olarak tanımlanmıştır.

Peyzaj, Fransızca bir kelime olan “*paysage*” sözcüğünden dilimize gelmiştir. Sözlük anlamı manzara, görünümdür.

Peyzaj Mimarlığı ise, biyolojik temele dayalı arazi kullanımı ve planlama ilkelerini belirten bir bilim dalı olarak; yararlı, işlevsel ve güzel bir çevre yaratma sanatıdır (Öztaş, 2000).

Günümüzde Peyzaj Mimarlığının insan yaşamı için gerekliliği yalnızca estetik düşüncelere dayanmamaktadır. Konunun çevrenin korunması, bakım ve onarımı bakımından işlevsel yönü de önem kazanmıştır (Öztaş, 2000).

Aran (1977) ise Peyzaj Mimarlığını doğa, insan ve toplum arasındaki üçlü, karşılıklı ilişkiden doğan bir güzel sanat olarak tanımlamaktadır. Peyzaj mimarlığı çalışmalarına temel oluşturan doğa, yeryüzünün dış kabuğunun doğal yapısı ile onu çevreleyen atmosferin ve hava tabakasının bir arada meydana getirdikleri doğal manzaranın görüntüsüdür (Aran, 1977).

Peyzaj kavramı, Doğal peyzaj ve Kültürel peyzaj olmak üzere ikiye ayrılır:

1- Doğal Peyzaj

İnsanın hiç değiştirmedığı ya da çok az değiştirdiği, kendi doğal düzenini koruyabilen alanların görünümüdür (Dağ peyzajı, çöl peyzajı, göl peyzajı, orman peyzajı vb.). Doğal yasaların oluşturduğu (toprak, hava, su, flora ve fauna) bir sentezdir. Bu sentezin kuruluşunda dört ana elementin rolü vardır (Aran, 1977):

- Arazi ve arazi morfolojisi
- Atmosfer ve atmosfer olayları
- Doğal bitki örtüsü (Flora)
- Doğal hayvan varlığı (Fauna)

Doğal peyzaj sürekli bir kompozisyonudur. Dağlar, ovalar vadiler göller denizler ıslak alanlar kıyılar doğal peyzajın parçalarıdır.

2- Kültürel Peyzaj

İnsanların doğayı çeşitli amaçlarla kullanmaları sonucu ortaya çıkan peyzaj biçimidir. İnsan eliyle oluşmuş ve daha çok insanın ve toplumun faydalanmasına ayrılmış kültürel alanlar ve bunların oluşturduğu peyzajlardır.

Uluslararası Doğa Koruma Birliği (IUCN) tarafından “*kültürel ve doğal kaynakları ve bu bağlamda yaban hayatı ve evcil hayvanları içeren, tarihi bir olay ve bir etkinlikle birlikte olan ya da çeşitli kültürel ve estetik değerler sergileyen coğrafi alanlar*” olarak tanımlanmaktadır.

Kültürel peyzaj kavramı, Kırsal peyzaj ve Kentsel peyzaj olmak üzere ikiye ayrılır:

a- Kırsal peyzaj

Kırsal alan: Üretim etkinlikleri tarıma dayalı olan kırsal nüfusun yaşadığı ve çalıştığı alandır (Keleş, 1980).

Kırsal Peyzaj: İnsanın doğa içinde, kentsel amaçları dışındaki çeşitli uğraşlarını sürdürdüğü çevrenin genel görünümüdür. Kırsal peyzajın dört temel işlevi vardır:

- Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden doğan artı değerın üretim merkezidir.
- Sanayi için yerleşim yeri niteliğindedir.
- Tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile uğraşan insanların yaşam alanıdır.
- Kentlerde yaşayan insanların rekreasyonel faaliyetlerini gerçekleştirdiği alanlardır.

b- Kentsel peyzaj

Kent: Sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun, yerleşme, barınma, gidişgeliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinmelerinin karşılandığı, pek az kimsenin tarımsal uğraşlarda bulunduğu, köylere bakarak nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşme birimi (Keleş, 1980).

Kentsel peyzaj; İmar edilmiş alanların temel karakterini oluşturan binalar ve mekânlar arasında iletişimi sağlayan kültürel (köprü, yol vb.) etmenlerin oluşturduğu üç boyutlu kompozisyonudur. (Kaplan ve Küçükbaş, 2000).

Kentsel çevre: Kent özelliklerinin başat olduğu, özdeksel yapısı ile ve kentlileşmiş insanlarıyla kırsal alandan belirli bir biçimde ayırt edilebilen çevre (Keleş, 1980).

Çevre ve Peyzaj arasındaki fark:

Canlı ve cansız her türlü varlığın bulunduğu fiziksel alanlar ve ortamlar, **çevre**dir. İnsanlar, hayvanlar ve bitkiler başta olmak üzere bütün canlıların yaşam alanlarını oluşturan, birbirleri ile etkileşim ve iletişim kurmalarına olanak sağlayan biyolojik, fiziki, kimyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel ortamları içerir. Aynı zamanda canlı ve cansız bütün varlıkları etkileyen dış etkenlerin tümüdür.

Peyzaj, bulunduğumuz herhangi bir yerde bizi çevreleyen şeylerin tümüdür. Doğa ile insan ve onun kültürünün değişen oranlarda bir araya gelmiş işlemlerinin bir ürünü olarak ortaya çıkar. Dünya üzerinde toprak, su, bitki hayvan ve en önemlisi de insan topluluklarının var olduğu sonsuz varyasyonlarda sürekli değişen peyzajlar dizisini görmek mümkündür.

KAYNAKLAR

- Aran, S. (1977). Peyzaj Mimarisi, Temel Prensipleri. *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları*. Ders kitabı:198, Ankara.
- Çevre Kanunu (1983). Web Sayfası: www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2872.doc. Erişim Tarihi: 11/04/2019.
- Ittelson, W. H. (1976). Some issues facing a theory of environment and behavior. *Environmental psychology*, 51-59.
- Kaplan, A., & Küçükerbaş, E. (2000). Kentsel Tasarımda Peyzaj Mimarlığının Yeri ve Kentsel Peyzaj Tasarımı. *Peyzaj Mimarlığı Kongresi*, 50-55.
- Keleş, R., & Hamamci, C. (1998). Çevre Bilim, İmge Yayınevi, 4. Baskı, Ankara.
- Keleş, R. (1980). *Kentbilim terimleri sözlüğü*. Sevinç basımevi.
- Kocataş, A. (1994). Ekoloji çevre biyolojisi. *Ege Üniversitesi Basımevi*.
- MEGEP, Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi (2006). Kişisel gelişim çevre koruma. Web sayfası: http://hbogm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/kursprogramlari/meslekigelisim/moduller/cevre_koruma.pdf, Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2014.
- Öztan, Y. (2000). Ülkemizde 2000'li yıllarda peyzaj mimarlığı için gereksinimler ve sorumluluklar. *2000'li Yıllarda Yaşadığımız Çevre ve Peyzaj Mimarlığı Sempozyumu*, (24-26 Mayıs 2000) Ankara.
- Türk, A. (1998). Çevre nedir?. M. Kivanç ve E. Yücel (Yay. Haz.). Çevre ve İnsan (ss.1-12). *Anadolu Üniversitesi Yayınları*, Eskişehir.
- Young, G. L. (1994). Soil conservation service. In: Cunningham WP et al (eds) Environmental encyclopedia. *Gale Research Inc., Detroit*.